

บทที่ ๒

ความเป็นมาของพระอุโบสถในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ทำศึกษาเรื่องความเป็นมาของพระอุโบสถในพระพุทธศาสนา ศึกษาจาก คัมภีร์พระไตรปิฎก หนังสือ เอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับ พระอุโบสถ เช่น ความเป็นมาของพระอุโบสถ และคำว่า “อุโบสถ” ความหมายของพระอุโบสถ ความสำคัญของพระอุโบสถ องค์ประกอบของพระอุโบสถ และมูลเหตุบัญญัติพระอุโบสถ ดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาของ พระอุโบสถ

ประวัติความเป็นมาของวิหาร และสังฆารามในสมัยพุทธกาล ต่อมาหลังจากพระเจ้าพิมพิสารถวายวัดเวฬุวันแล้ว อนาคตบัณฑิตมหาเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถีก็ได้จัดสร้างพระวิหารถวายให้เป็นสังฆารามขึ้นโดยบริจาคทรัพย์ซื้อที่ดิน ที่เป็นอุทยานของเจ้าชายเชตและตั้งชื่อวิหารว่าเชตวัน ตามชื่ออุทยานของเจ้าชาย ท่านมหาเศรษฐียังได้บริจาคทรัพย์สร้างพระคันธกุฎีและเสนาสนะเมื่อเสด็จเรียบร้อยแล้วก็ได้ทูลเชิญพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกเสด็จมาประทับจำพรรษา ณ พระมหาวิหารแห่งนี้ ต่อมานางวิสาขา มหาอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล ได้สร้างวัดบุปผารามถวายพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นที่ประทับของพระองค์และพระสงฆ์สาวกประทับ จึงเกิดวัดแห่งแรกในสมัยพุทธกาลขึ้น เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและเหล่าสาวกในฤดูฝน สถานที่อยู่ของพระสงฆ์เหมือนอย่างสมัยนี้ไม่มี วัดในอินเดียที่พระสงฆ์ประจำอยู่เกิดขึ้นในสมัยหลัง มักสร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นในบริเวณมหาพุทธเจดีย์สถาน เช่นในบริเวณพระธรรมิกเจดีย์ ตำบลมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา บางทีก็เป็นสำหรับบำเพ็ญธรรม^๑

วิหารในสมัยพุทธกาลนั้น ถือว่าเป็นเสมือนที่ประทับของพระพุทธเจ้าวัดทุกแห่งที่มีพระอยู่ต้องมีสถานที่จัดไว้โดยเฉพาะเพื่อเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ในคราวที่พระองค์เสด็จไปถึงจะเรียกว่า พระคันธกุฎีบ้าง พระวิหารบ้าง ต่อมาภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ก็คงถือว่าเป็นประเพณีนิยม เมื่อสร้างวัดแล้วก็มักสร้างวิหารไว้คู่กับพระอุโบสถด้วย ดังนั้นพระอุโบสถจึงเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพื่อใช้เป็นสถานที่ทำสังฆกรรม และมีเสมาเป็นเขตแดน ส่วนวิหารเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานก็นำพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้แทนเป็นที่มาของพระอุโบสถตั้งแต่ยุคพุทธกาล ตราบเท่าปัจจุบัน

^๑สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย, ม.ป.พ. (กรุงเทพมหานคร : ศิวพรการพิมพ์, ๒๕๐๔), หน้า ๑๕.

สมัยต่อมาพระพุทธศาสนาสายหินยานแบบลังกาวงศ์เข้ามาเผยแผ่ ทางภาคเหนือของประเทศไทย ได้มีการสร้างสถูปเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุเป็นหลักของวัด และสร้างพัทธสีมาขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง เนื่องพระสงฆ์มีหลายหมู่คณะและถือลัทธิต่าง ๆ กันมา เป็นเหตุให้ตั้งข้อรังเกียจในการทำสังฆกรรมร่วมกัน และเป็นยากในการที่จะเรียกมาประชุมให้พร้อมเพรียงกันได้ จึงกำหนดสีมาเป็นเขตอำเภอ ในสมัยต่อมาพระพุทธศาสนารุ่งเรืองมีพระสงฆ์มากขึ้น เขตสีมาก็แคบเข้าเพื่อสะดวกต่อการทำสังฆกรรม จึงกำหนดเขตสีมาภายในวัด สร้างพระอุโบสถเป็นที่ทำสังฆกรรม ดังนั้นในสมัยเชียงแสนหรือลานนาไทย จึงเริ่มมีการสร้างพระอุโบสถขึ้นเป็นแห่งแรกในประเทศไทย^๒

การก่อสร้างพระอุโบสถ ต้องพิถีพิถันเลือกพื้นที่เป็นพิเศษพื้นที่ต้องบริสุทธิ์ สะอาด ปราศจากมลทิน เช่น ไม่เคยเป็นสุสานหรือเชิงตะกอน ไม่เคยเป็นที่ประหาร หรือใช้งานที่เป็นอัปมงคลมาก่อน เมื่อทำการก่อสร้างขึ้นเป็นอาคารเรียบร้อยต้องทำพิธีผูกพัทธสีมา คือ ตั้งโบสีมาเป็นเครื่องหมายเขตบริสุทธิ์ล้อมรอบตัวอาคาร ที่เป็นตัวพระอุโบสถอีกชั้นหนึ่ง เมื่อเสร็จผูกพัทธสีมาจึงถือว่าสามารถใช้พระอุโบสถนั้นทำสังฆกรรมได้ วัตถุที่ใช้กำหนดเขตสีมา เรียกว่านิมิต เป็นวัตถุที่นำมาวางเป็นเครื่องหมายให้เห็นเป็นหลักฐาน ในอดีตเมื่อพระสงฆ์ประกาศเขตพระอุโบสถแล้ว ไม่มีผู้ค้ำถัมภ์พิธีจึงฝังลูกนิมิตเป็นที่หมาย ในพุทธบัญญัติได้กล่าวไว้ว่า นิมิตใช้แสดงได้ด้วยวัตถุ ๘ ชนิด คือ ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำหรือแอ่งน้ำ

ถึงก่อสร้างในวัดพระพุทธศาสนานั้น มีมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาลดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งเกิดขึ้นจากความเลื่อมใสศรัทธาของชาวพุทธ ลักษณะสิ่งก่อสร้างคือเสนาสนะสำหรับเป็นที่พักอาศัย ส่วนสิ่งก่อสร้างสำหรับเป็นอนุสรณ์ที่ระลึกนั้นเรียกว่า เจดีย์ หรือสถูป แปลว่าสิ่งที่ใช้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึง ในสมัยพุทธกาลชาวอินเดียนิยมสร้างสถูปสำหรับบรรจุอัฐิธาตุ ของพ่อแม่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงผู้ตาย ได้ปฏิบัติกันจนเป็นประเพณีอย่างหนึ่ง รูปลักษณะของสถูปอาจจะเป็นเพียงกองดิน เนินดิน หรือลักษณะคล้ายจอมปลวก ประเพณีนี้เอง เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นต้นแห่งความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก พระองค์ทรงเสียดสละพระราชทรัพย์จำนวนมากให้สร้างวัด และสถูปทั่วราชอาณาจักรถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ เสร็จแล้วมีการก่อสร้าง และตกแต่งอย่างสวยงาม พัฒนารูปแบบขึ้นเป็นงานสถาปัตยกรรม จากนั้นก็มีผู้แสวงบุญ เข้ามาปฏิบัติธรรม หรือพักอาศัยเป็นเวลานาน มีการตกแต่งบริเวณโดยรอบจนกลายเป็นวัดในที่สุด

^๒ ทศนิษฐ์ พิภูล, “ทรวดทรงและการตกแต่งโบสถ์ไทย, ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๓).

พระอุโบสถ หรือโบสถ์ คือ ขอบเขตพื้นที่ในพุทธาวาส สถานที่ที่พระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรมเป็นสิ่งปลูกสร้างที่คู่กับวัดมาแต่อดีต จัดเป็นศาสนสถานที่สำคัญของวัด มีส่วนเกี่ยวข้องกับระเบียบวินัยของพระภิกษุสงฆ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พระอุโบสถเกี่ยวข้องกับอายุของพระพุทธศาสนา อีกประการหนึ่งพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบันได้ระบุว่า “ วัดที่จะได้ชื่อว่า สมบูรณ์ตามกฎหมายนั้นต้องได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเป็นพระประมุขของชาติ ”

พระอุโบสถมีความสำคัญทางด้านพระศาสนาและทางสังคม โดยเฉพาะในด้านคติความเชื่อ ชาวไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาจึงเชื่อว่าการทำบุญใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพระอุโบสถย่อมมีอานิสงส์มาก ทั้งในขณะมีชีวิตอยู่ และหมดลมหายใจไปแล้ว ดังจะเห็นได้จากการแสดงออกทางประเพณี พิธีกรรมของชุมชนไทยที่ยังนิยมใช้กิจกรรมการทำบุญที่เกี่ยวข้องกับพระอุโบสถในปัจจุบัน นอกจากเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นความเชื่อแล้ว ยังแสดงความพร้อมเพรียงสามัคคี และรวมกันระดมทุนจัดหาวัสดุการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในวัดที่ชุมชนอยู่ของตนด้วย

๒.๒ มุลเหตุบัญญัติพระอุโบสถ

มูลเหตุบัญญัติพระอุโบสถนั้น มาจากปริพาชกนอกศาสนา พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ประชุมกันกล่าวธรรมประชาชนพากันเข้าไปหาเพื่อฟังธรรม ประชาชนเหล่านั้นให้ความรักความเลื่อมใสศรัทธาในพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ พวกปริพาชกก็ได้พวกประชาชนเป็นพรรคพวก พระเจ้าพิมพิสารทรงเกิดความคิดขึ้นในพระทัย อย่างนี้ว่า

.....“เดี๋ยวนี้พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ถึงวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปีก็ย่อมประชุมกันกล่าวธรรม คนทั้งหลายเข้าไปหาปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นเพื่อฟังธรรม พวกเขาได้ความรักได้ความเลื่อมใสในพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ย่อมได้พรรคพวก ไฉนหนอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงประชุมกันในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปีก็บ้างหม่อมฉันขอประทานพระวโรกาสขอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงประชุมกันในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่ง ปี”^๓

^๓ วิ. ม. (ไทย) ๔ / ๑๓๒ / ๒๐๗.

นอกจากการประชุมกล่าวธรรมแล้ว ยังทรงอนุญาตให้มีการสวดปาติโมกข์ด้วยพระภิกษุ จึงสวดปาติโมกข์ทุกวัน ภิกษุทั้งหลายจึงพากันกราบทูลเรื่องแด่พระผู้มีพระภาคพระองค์จึงรับสั่ง กับภิกษุทั้งหลายว่า

..... “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสวดปาฏิโมกข์ทุกวัน รูปใดสวด ต้องอาบัติทุกกฏ ซึ่งลำดับนั้น ทรงตรัสรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต ให้ประชุมกัน ในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปีกั” และอนุญาตให้ทำ พระอุโบสถโดยพร้อมเพรียงกัน^๔

อย่างไรก็ตามภิกษุไม่สามารถทราบได้ถึงความพร้อมเพรียง ซึ่งทรงอนุญาตไว้เพียงชั่ว อาวาสเดียวจึงกราบทูลถาม และอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

..... “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสีมา”^๕ สำหรับเป็นเขตแดนของพระอุโบสถ ภายหลังภิกษุทั้งหลายได้สวดปาติโมกข์ตามบริเวณวิหาร โดยมีได้กำหนดที่ให้ชัดเจน พระอัครนาคทั้งหลายไม่รู้ว่ วันนี้พระสงฆ์จักทำพระอุโบสถที่ไหนจึงพากันกราบทูล พระผู้มีพระภาค ทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

..... “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ไม่พึงสวดปาติโมกข์ตามบริเวณวิหาร โดยมีได้กำหนด ที่ รูปใดสวด ต้องอาบัติทุกกฏ และทรงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต ให้สมมติวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโลน หรือถ้ำ ที่สงฆ์จำนงให้เป็นโรงพระอุโบสถ แล้วทำอุโบสถ”^๖

จากข้อความข้างต้นได้แสดงที่มา และแนวคิดการใช้อาคารเพื่อเป็นพระอุโบสถ ซึ่งแต่เดิมนั้นมิได้มีการก่อสร้างอาคารเพื่อใช้เป็นโรงพระอุโบสถ แต่ให้สมมุติเอาสถานที่ หรือสิ่งปลูกสร้างอื่นๆมาใช้เป็นสถานที่ทำสังฆกรรมของสงฆ์ แสดงธรรม และสวดปาติโมกข์ และที่ให้ใช้เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโลนนั้นก็แสดงรูปทรงคร่าวๆ ของพระอุโบสถได้ว่าน่าจะมีลักษณะเป็นอาคารทรงโรง ที่ประกอบด้วยตัวเรือน และหลังคา หรือที่เรียกกันว่า โรงพระอุโบสถ ซึ่งคงไม่ได้มีแบบแผนมากนักโรง ที่ประกอบด้วยตัวเรือน และหลังคา หรือที่เรียกกันว่า โรงพระอุโบสถ ซึ่งคงไม่ได้มีแบบแผนมากนักเนื่องจากไม่มีการบัญญัติรายละเอียดไว้ อย่างไรก็ตามเมื่อหน้าที่การใช้งาน

^๔ วิ. ม. (ไทย) ๔ / ๑๓๖ / ๒๑๓.

^๕ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สมมติ คือ ประกาศสีมา (เขตแดน) โดยกำหนดภูเขา, ก้อนหิน, ป่าไม้, ต้นไม้, หนทาง, จอมปลวก, แม่น้ำหรือแอ่งน้ำ เป็นเครื่องหมาย (นิมิต) แล้วทรงแสดงวิธีสวดสมมติสีมาด้วยเครื่องเหล่านั้น ดูเพิ่มเติมใน สุทธิพ ญูญานุกาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒๓-๒๓๑.

^๖ วิ. ม. (ไทย) ๔ / ๑๔๑ / ๒๑๓.

ของโรงพระอุโบสถสัมพันธ์กับการกำหนดเขตสีมา เพื่อให้สงฆ์ทำสังฆกรรมแล้วนั้น ข้อกำหนดของสีมา^๓ จึงส่งผลต่อรูปทรงของโรงพระอุโบสถ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า โรงพระอุโบสถเป็นอาคารที่สร้างขึ้น หรือสมมุติขึ้นเพื่อแสดงความเป็นรูปธรรมของเขตแดนสีมาให้ชัดเจน ซึ่งสามารถจำกัดขนาดของโรงพระอุโบสถไม่ให้เล็ก หรือใหญ่เกินกว่าที่ขอบเขตสีมาที่ได้บัญญัติไว้

๒.๓ ความหมายคำว่า พระอุโบสถ

พระอุโบสถ หมายถึง สถานที่สำหรับพระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรมร่วมกัน เช่น พระอุโบสถกรรม คือ การสวดพระปาติโมกข์ หรือประกอบพิธีบรรพชาอุปสมบท บริเวณรอบพระอุโบสถภายนอกจำเป็นต้องมีเสมาหรือสีมาล้อมรอบเป็นหลักเขต ใบเสมารูปร่างคล้ายใบโพธิ์ภายในเสมากำหนดบริเวณเป็นปริมาตร ทำล้อมสังฆกรรม เมื่อสร้างพระอุโบสถเสร็จแล้วต้องทำพิธีผูกพัทธสีมาโดยรอบ เพราะฉะนั้น เสมาจึงเป็นเขตสำหรับกำหนดให้เป็นที่ทำพิธีกรรมของสงฆ์ โดยเฉพาะแสดงว่าเขตของสงฆ์มีอยู่เพียงใด เพื่อให้สมบูรณ์ตามประเพณี การทำสังฆกรรมคือ กิจกรรมที่พระสงฆ์ต้องทำ เช่น ลงอุโบสถ ทำวัตร เช้า เย็น สวดพระปาติโมกข์ การบวช พิธีเหล่านี้ต้องทำภายในพระอุโบสถที่กำหนดเขตแดน คือ ภายในสีมา และพระสงฆ์ต้องมาประชุมพร้อมกัน ในทางพระพุทธศาสนามีใช้เพียงแต่อาคารที่เรียกว่า โบสถ์ หรือพระอุโบสถเท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายอื่น ๆ ดังที่ปรากฏต่อไปนี้

๑. เป็นวันแห่งพระปาติโมกข์เทศ คือ เป็นสถานที่ที่ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง
๒. เป็นวันแห่งศีลแปดอันคฤหัสถ์รักษา หรือวันถืออุโบสถศีล
๓. เป็นสถานที่แห่งอุปवास คือ อดข้าวเสียทั้งวันก็ดี บริโภคบ้างแต่วัตถุที่เป็นน้ำไม่เจือปนสิ่งใด ๆ มีน้ำผึ้งเป็นต้น
๔. เป็นอุโบสถกรรมของบุคคลภายนอกพระพุทธศาสนา
๕. เป็นชื่อแห่งช่างมีสิद्धิตอง
๖. หมายถึงวันพระ เป็นวันที่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ประชุมร่วมกัน แสดงธรรมและฟังธรรม

^๓ สีมา หมายถึง เขตที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีสังฆกรรมตามพุทธบัญญัติ กำหนดให้สีมามีขนาดพื้นที่ไม่เล็กกว่า ๒๑ หัตถบาท สำหรับให้พระสงฆ์ ๒๑ รูปสามารถนั่งประกอบพิธีสังฆกรรมร่วมกันได้ ๑ หัตถบาทมีพื้นที่ ๑.๒๕ x ๑.๒๕ เมตร และไม่ใหญ่กว่า ๑ โยชน์ สีมามี ๒ ประเภท คือ พัทธสีมา หมายถึง เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นเองโดยนิมิต และอพัทธสีมา หมายถึง เขตขมุนุมที่สงฆ์ไม่ได้กำหนดขึ้นเอง แต่กำหนดเอาจากธรรมชาติที่สามารถใช้กำหนดเขตสีมาตามพุทธบัญญัติได้ เช่น หิน จอมปลวก แม่น้ำ เป็นต้น.

๑. เป็นสถานที่พระสงฆ์ทำสังฆกรรม เช่น อุปสมบทให้แก่กุลบุตรที่เข้าฟังปาอาศรัยร่วมเงาพระศาสนา หรือเข้ามาบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ส่วนพระอุโบสถจึงน่าจะเป็นการนำคำที่เป็นพิธีกรรมมาใช้เรียกสิ่งปลูกสร้าง เพื่อสนองกิจกรรมของพิธีกรรมนั้น ๆ โดยเรียกว่า โรงพระอุโบสถ ต่อมาเรียกว่า พระอุโบสถ แล้วเรียกให้สั้นลงอีกว่าโบสถ์ เป็นคำพูดทั่วไปของชาวบ้าน^๔

พระอุโบสถหรือโบสถ์ คือขอบเขตพื้นที่ในเขตพุทธาวาส สถานที่ที่พระสงฆ์ประชุมกันทำสังฆกรรม เป็นสิ่งปลูกสร้างที่คู่กับวัดมาแต่อดีต จัดเป็นศาสนาสถานสำคัญของวัด ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับระเบียบวินัยของพระภิกษุสงฆ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พระอุโบสถเกี่ยวข้องกับอายุของพระพุทธศาสนา อีกประการหนึ่ง พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบันได้ระบุว่า วัดที่จะได้ชื่อว่าเป็นวัดสมบูรณ์ตามกฎหมายนั้นต้องได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระอุโบสถมีความสำคัญทั้งทางด้านศาสนาและทางด้านสังคม โดยเฉพาะในด้านคติความเชื่อ ชาวไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาจึงเชื่อว่าการทำบุญใด ๆ ที่เกี่ยวกับการสร้างพระอุโบสถย่อมมีอานิสงส์มากทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่และเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ดังจะเห็นได้จากการแสดงออกทางด้านประเพณี พิธีกรรมของชุมชนไทยที่ยังนิยมใช้กิจกรรมทำบุญเกี่ยวกับพระอุโบสถในปัจจุบัน นอกจากเป็นเครื่องสะท้อนความเชื่อแล้ว ยังแสดงความพร้อมเพรียง และระดมทุนในการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในวัดของชุมชน วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งพื้นที่ภายในออกเป็น ๓ ส่วนคือ^๕

๑) เขตพุทธาวาส หมายถึงเขตที่ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างสำคัญ หรือเป็นเขตพื้นที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

๒) เขตสังฆาวาส หมายถึงเขตที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ และสามเณร

๓) เขตธรณีสงฆ์ หมายถึงเขตสำหรับใช้สอยประโยชน์เชิงสาธารณะ เช่น ใช้เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อสร้างความร่มรื่นให้วัด หรือใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เช่น เมรุ โรงเรียน ตลาดนัด ดิگแถว เป็นต้น^๖

^๔ สมคิด จิระทัศนกุล, **รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๕ – ๓๖.

^๕ สมคิด จิระทัศนกุล, **วัด พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๗ – ๒๘.

สิ่งก่อสร้างในวัดพระพุทธศาสนามีมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาลดังกล่าวแล้ว ซึ่งเกิดขึ้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธาของชาวพุทธ ลักษณะของสิ่งก่อสร้างคือเสนาสนะสำหรับเป็นที่พักอาศัย ส่วนสิ่งก่อสร้างสำหรับเป็นเครื่องรำลึกนั้นเรียกว่า เจดีย์ หรือ สถูป แปลว่าสิ่งที่ใช้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึง ในสมัยพุทธกาล ชาวอินเดียนิยมสร้างสถูปสำหรับบรรจุอัฐิธาตุที่ล่วงลับ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกผู้ตาย ได้ปฏิบัติกันจนเป็นประเพณีอย่างหนึ่ง รูปลักษณะของสถูปอาจจะเป็นเพียงกองดิน เนินดิน หรือลักษณะคล้ายจอมปลวก จากประเพณีนี้ เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นต้นเลื่อมใสพระพุทธศาสนา มาก พระองค์ทรงสละพระราชทรัพย์จำนวนมากให้สร้างวัด และสถูปทั่วราชอาณาจักรถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ แล้วมีการก่อสร้าง ตกแต่งให้สวยงาม พัฒนารูปแบบขึ้นเป็นสถาปัตยกรรม จากนั้นก็มีผู้เข้ามาแสวงบุญ เข้ามาปฏิบัติธรรม หรือพักอาศัยเป็นเวลานาน แล้วมีการตกแต่งบริเวณโดยรอบจนกลายเป็นวัดในที่สุด^{๑๑}

๒.๔ ประเภทของพระอุโบสถ

พระอุโบสถของพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ ประเภท คือ สิม่าที่ผูกแล้ว เรียกว่า พัทธสีมา และสิม่าที่ยังไม่ได้ผูกเรียกว่า อพัทธสีมา พิธีผูกพัทธสีมาที่นิยมทำกันในปัจจุบันนี้ ต้องได้รับอนุญาตจากทางบ้านเมือง คือ เป็นที่ที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้เป็นสิทธิแก่คณะสงฆ์ เรียกว่า วิสุทคามสีมา แปลว่าเขตที่แยกออกจากบ้าน พระสงฆ์จึงมีสิทธิในที่นั้น แล้วผูกพัทธสีมาได้เรียกว่า การฝังลูกนิมิต ผู้วิจัยทำการศึกษาดังนี้

๒.๔.๑ พัทธสีมา

สีมา หมายถึง เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นขึ้นเอง โดยจัดตั้งลูกนิมิต คือ สิ่งที่เป็นเครื่องหมายกำหนดเอาไว้ ดังความในพระไตรปิฎกที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสีมา ภิกษุทั้งหลายพึงสมมติสีมาอย่างนี้”

๑) ปัพพตนิมิต (นิมิต คือ ภูเขา)	๒) ปาสาณนิมิต (นิมิต คือ แผ่นหิน)
๓) วนนิมิต (นิมิต คือ ป่าไม้)	๔) วัมมิกนิมิต (นิมิต คือ จอมปลวก)
๕) มัคคณินิมิต (นิมิต คือ ถนนทาง)	๖) นทีนิมิต (นิมิต คือ แม่น้ำ)
๗) รุกขนิมิต (นิมิต คือ ต้นไม้)	๘) อุทกนิมิต (นิมิต คือ น้ำ) ^{๑๒}

^{๑๑} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, นำชมศิลปกรรมตามวัด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นอ้อ แกรมี, ๒๕๓๕), หน้า ๖-๗.

^{๑๒} วิ. ม.(ไทย) ๔ / ๑๓๘ / ๒๑๕.

ซึ่งการกำหนดนี้ได้ชื่อว่า พัทธสีมา สงฆ์ได้รับพระพุทธานุญาตให้กำหนดเองตามความพอใจ แต่พระองค์ทรงจำกัดไว้ ทั้งฝ่ายข้างเล็กและข้างใหญ่ คือ ขาดเล็กต้องจุพระสงฆ์ได้ ๒๑ รูป ที่นั่งหัตถบาตรกัน ขนาดใหญ่ต้องไม่เกิน ๓ โยชน์ เหตุที่กำหนดเช่นนั้น เพราะว่าถ้าพระอุโบสถเล็กเกินไป จนจุพระสงฆ์ไม่ได้ ๒๑ รูป ก็ทำอัปทานกรรมไม่ได้ด้วย ที่เป็นสังฆกรรมต้องการจำนวนพระสงฆ์ ๒๐ ขึ้นไปวนั้น เพื่อประชุมกันสวดระบับอาบัติสังฆาทิเสส โดยนั่งเข้าในหัตถบาตร และนับรวมกับภิกษุที่ต้องอาบดินนั้นด้วย ๑ รูป จึงเป็น ๒๑ รูป แต่ถ้าใหญ่เกินไป ก็จะระวังรักษายาก ซึ่งข้อที่ว่าใหญ่เกินกว่า ๓ โยชน์นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงมีมติว่า น่าจะเห็นว่าสงฆ์ได้รับประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ได้ขยายขอบเขตไม่อยู่ปราศจากใครจิวรกว้างออกไป และได้ขยายเขตนิสสัยออกไป^{๑๓}

๒.๔.๒ อพัทธสีมา

เป็นแดนที่สงฆ์ไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว กำหนดเอาตามบ้านเมืองที่กำหนดเอาไว้ สงฆ์มีอำนาจเพียงถือเอาเป็นเขตประชุมสงฆ์ เพื่อทำสังฆกรรมเท่านั้น ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่จะยึดเอาเป็นเจ้าของ อพัทธสีมา มี ๓ ประเภท คือ

๑) คามสีมา^{๑๔} หรือนิคมสีมาเป็นเขตหมู่บ้านหนึ่งหรือตำบลหนึ่ง ซึ่งฝ่ายบ้านเมืองกำหนดด้วยท้องที่ เช่น กำนันตำบลหนึ่ง หรือเขตในท้องที่ซึ่งรวมกันหลายหมู่บ้านหลายตำบล เข้าเป็นเขตหนึ่ง เช่น อำเภอหนึ่ง ทรงอนุญาตให้กำหนดเอาเขตบ้าน เขตนิคมที่ดินเข้าอาศัย ฝ่ายอาณาจักรจัดไว้เป็นเขตสามัคคีสังฆวาสเสมอกัน มีพระอุโบสถเดียวกัน

๒) สัตตพิกันทรสีมา เป็นเขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นในป่า ซึ่งหาคนตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยไม่ได้ โดยวัดจากที่สุดแนวแห่งสงฆ์ออกไปด้านละ ๗ อัปกันทร^{๑๕} โดยรอบ

๓) อุทกุกเขปสีมา เป็นเขตสีมาที่กำหนดลงในน่านน้ำ เอาะระยะชั่วคนกวักน้ำลาดของบรูษผู้มีกำลังปานกลาง คือ ประมาณ ๓ วา^{๑๖} คามสีมา สัตตพิกันทรสีมา และอุทกุกเขปสีมา พระอุโบสถทั้ง ๓ ชนิด ถ้าสงฆ์ยังไม่ได้ผูกสีมาเรียกว่า อพัทธสีมา ถ้าสงฆ์ผูกสีมาแล้วเรียกว่า พัทธสีมา ส่วนวิสุงคามสีมา ก็คือ คามสีมาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงยกที่ดินสร้างพระอุโบสถ

^{๑๓} กระทรวงศึกษาธิการ, กรมการศาสนา, อธิบายวิชาวินัยสำหรับนักธรรมชั้นเอก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔ – ๒๕.

^{๑๔} คามสีมา = หมู่บ้าน หรือตำบล นิคมสีมา ปัจจุบัน คือ อำเภอ

^{๑๕} อัปกันทร = ๔๕ วา

^{๑๖} กระทรวงศึกษาธิการ, กรมการศาสนา, อธิบายวิชาวินัยสำหรับนักธรรมชั้นเอก, พิมพ์ครั้งที่ ๒ หน้า ๒๔ – ๒๕.

ให้ แต่พระอุโบสถชนิดใดก็ตาม หากยังมิได้ผูกก็ไม่มั่นคงถาวร เพราะผู้ที่ให้ที่ดินอาจจะเพิกถอนเมื่อใดก็ได้

๒.๓.๓ อุทกอุเบกขา ได้แสดงน่านน้ำไว้ ๓ ประเภท คือ

๑) นที หมายถึง แม่น้ำที่มีกระแสน้ำไหลอยู่ไม่ใช่แม่น้ำที่ตันหรืออยู่นิ่ง

๒) สมุทร หมายถึง ทะเล ได้แก่ น่านน้ำเค็ม พ้นจากปากน้ำออกไป อยู่ระหว่างมีฝั่งโอบ ๒ ข้าง ที่เรียกว่า อ่าว

๓) ชาดสระ หมายถึง ที่น้ำขังเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เช่น บึง หนอง

ทะเลสาบ ความต่างระหว่างแม่น้ำกับชาดสระ มีลักษณะที่ต่างกัน คือ ทางน้ำมีกระแสน้ำไหลจัดเป็นแม่น้ำ ส่วนที่มีน้ำขังนิ่ง จัดเป็นหนองหรือบึง^{๑๗}

เขตสีมาเป็นเขตที่สำคัญที่สุดของวัด เพราะการทำสังฆกรรมในบางกรณีคณะพระภิกษุสงฆ์ผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้นจึงจะเข้าไปในเขตสีมาได้ ผู้อื่นจะเข้าไม่ได้ หากมีผู้ละเมิดการทำสังฆกรรมนั้นจะไม่สมบูรณ์ ทำให้บางวัดที่ทำสีมาติดกับกำแพงรอบนอก เมื่อทำสังฆกรรมครั้งใดก็มักปิดประตูเขตพุทธาวาสจนกว่าจะเสร็จพิธีกรรม เขตสีมาที่ตั้งไว้ล้อมรอบตัวอาคารที่เป็นอุโบสถ โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ดังนั้นสีมาจะต้องมีอย่างน้อย ๔ หลัก เช่น ๘ หรือ ๑๐ หลัก เพื่อกำหนดแนวให้ชัดเจน โดยเฉพาะหลักสีมาที่กลางด้านหน้าของพระอุโบสถที่ถือว่าเป็นสีมาที่สำคัญ นิยมเรียกว่า สีมาชัยในบางกรณี อาจกำหนดหลุมนิมิตเพิ่มขึ้นอีกหลุมหนึ่งภายในพระอุโบสถหน้าพระประธานตรงจุดที่พระพุทธปฏิมาทอดพระเนตรลงสู่พื้นพระอุโบสถ

ประเภทของพระอุโบสถ ตามธรรมเนียมของไทย นิยมสร้างพระอุโบสถ ๒ ประเภท คือ^{๑๘}

๑) พระอุโบสถน้ำ หมายถึง พระอุโบสถที่สร้างขึ้นในน้ำ เอน้ำเป็นเขตแดน

๒) พระอุโบสถบนบก หมายถึง พระอุโบสถที่สร้างที่สร้างบนพื้นดิน กำหนดเขตด้วยใบสีมาตามแบบอย่าง que เห็นอยู่ทั่วไป

^{๑๗} คณาจารย์ประจำโรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, วินัยมุข เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ม.ป.ป.), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๑๘} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๖๘.

๒.๕ ความสำคัญของพระอุโบสถ

พระอุโบสถ มีความสำคัญต่อกระบวนการคิด และกระบวนการทำของชาวพุทธหลายประการ สำหรับประเด็นใหญ่ ๆ แล้วสามารถแบ่งออกได้ ๕ ประเด็น คือ

๑. เป็นที่ประทับขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเป็นที่ตั้งขององค์พระประธานประจำพระอุโบสถ ภายในพระอุโบสถต้องมียกองค์พระประธาน ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ข้อนี้สำคัญยิ่ง

๒. ความสำคัญทางพระพุทธศาสนา พระอุโบสถเป็นสถานที่เกี่ยวข้องกับวินัย เช่น การศึกษาเรียนรู้ - การนำไปใช้ และการลงโทษผู้กระทำความผิด กล่าวได้ว่าพระอุโบสถเป็นสภาแห่งสงฆ์ที่ใช้การปกครองด้วยพุทธบัญญัติ จากความเชื่อที่ว่า การรักษาวินัยเท่ากับรักษาอายุพระพุทธศาสนา ดังนั้น พระอุโบสถก็ย่อมมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น

๓. ความสำคัญทางสังคม พระอุโบสถเป็นสถานที่เปลี่ยนสถานภาพของบุคคลคือจากเพศฆราวาสเป็นเพศบรรพชิต เป็นแหล่งเริ่มต้นพัฒนาจิตใจให้มีคุณธรรม จริยธรรมและจิตสำนึกที่ดี มีความรับผิดชอบต่อชีวิตตัวเอง ครอบครัว และต่อแผ่นดินที่อยู่อาศัย ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และมีศักดิ์ศรี

๔. ความสำคัญทางวัฒนธรรม พระอุโบสถเป็นสถานที่สำคัญในการแสดงออกในการอยู่ร่วมกัน ของสมาชิกในสังคม สังคมจะมีความสุขและมั่นคงได้ ทุกคนต้องมีการแบ่งปัน ไม่เบียดเบียนกัน เอารัดเอาเปรียบกัน ทุกคนมีความปรารถนาดีต่อกัน นอกจากนี้พระอุโบสถยังเป็นสถานที่สืบทอดอนุรักษ์ พัฒนาภูมิปัญญาไทยหลายด้านด้วยกัน โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านช่างฝีมือเกือบทุกด้าน จึงสมควรเป็นสถานที่ศึกษา เรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชนได้เป็นอย่างดี

๕. ฝาผนังของพระอุโบสถทั้ง ๔ ด้านมักเขียนภาพประวัติโดยรอบ เรียกว่า จิตรกรรมฝาผนัง ภาพที่เขียนเหล่านั้นเป็นภาพที่เกี่ยวกับเรื่องราวชาดกในพระพุทธศาสนา โดยมากเป็นเรื่องมหาเวสสันดรชาดก หรือพุทธประวัติ บางแห่งก็มีแนวคิดแปลกออกไป เขียนเป็นภาพปริศนาธรรม เป็นรูปบุคคลลักษณะฐาน คือ เอาธรรมะไปสมมติเป็นบุคคล หรือ เขียนเบญจขันธ์ ตรงหน้าพระประธานมักเขียนเป็นมารมาผจญ ด้านหลังพระประธานเขียนเป็นเรื่องไตรภูมิ แสดงถึงโลกสวรรค์ มีเขาสัตตบริภัณฑ์ มีมหาสมุทร เห็นภาพที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ มาเปิดโลก เป็นงานจิตรกรรมบ่งบอกถึงความประณีตสวยงามตามจิตรกรรมไทย เมื่อประชาชนได้ชมภาพเหล่านี้แล้วก็รู้เรื่องราวในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องน้อมนำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใส เป็นการสอนพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทางอ้อม และจิตรกรรมฝาผนังยังเป็นแบบอย่างให้เรา

ได้รู้ถึงขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ในวัฒนธรรมการแต่งตัวของประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วยโดยอาศัยภาพจิตรกรรมฝาผนัง^{๑๕}

๒.๖ ความสำคัญของพระอุโบสถ

องค์ประกอบของพระอุโบสถนั้น หมายถึง อุปกรณ์ที่มีส่วนช่วยเสริมให้พระอุโบสถมีความเป็นพระอุโบสถสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็นส่วนที่แฝงไว้ด้วยคติธรรมทางพระพุทธศาสนา และเป็นชิ้นส่วนที่ฝ่ายญาติโยมนิยมชมชอบในการปิดทอง มีลูกนิมิต ช่อฟ้า ใบระกา เป็นต้น ว่า

๑. เครื่องล่ายอง ชื่อเรียกองค์ประกอบชุดหนึ่ง ที่ใช้ประดับปิดท้ายหลังคาด้านสกัดของอาคาร ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา ตัวล่ายอง และหางหงส์

๒. ช่อฟ้า องค์ประกอบประดับตกแต่งส่วนปลายสุดของสันหลังคาทั้ง ๒ ด้าน โดยมีลักษณะเป็นรูปลักษณะคล้ายสัตว์ปีกจำพวกนก คือ มีจะงอยปากตรงส่วนกลาง ส่วนปลายทำเป็นรูปเรียวโค้งปลายสลับ

๓. ตัวล่ายอง ชื่อเรียกส่วนขององค์ประกอบสำคัญของเครื่องล่ายอง ที่เป็นตัวยึดช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์โดยพาดอยู่บน “แป” ทำหน้าที่ปิดเครื่องมุงหลังคาด้านสกัด เพื่อกันไม่ให้ลมตีเครื่องมุงเปิด

๔. ใบระกา องค์ประกอบส่วนที่มีลักษณะทำเป็นครีบริยวโค้งแหลมอย่างปลายมีด กลางครีบริยวด้านหน้าหากเป็นสันนูน วางเรียงประดับตกแต่งอยู่ระหว่างช่อฟ้าและหางหงส์บนเส้นบ่าด้านบนตลอดแนวของตัวล่ายอง

๕. หางหงส์ องค์ประกอบตกแต่งที่ใช้ประดับส่วนปลายด้านล่างของตัวล่ายอง โดยนุ่งอยู่บนบ่าระหว่างแปหัวเสากับเชิงกลอน นิยมทำเป็นรูป “นาคเลี้ยว” ที่เป็นโครงรูปของนาค ๓ เศียรซ้อนกัน

๖. ดินผี ชื่อเรียกส่วนขององค์ประกอบหนึ่งตรงโคนของ “หางหงส์” ที่ทำคล้ายสลักเดียวสำหรับสอดลงปิดช่องว่างระหว่าง “เชิงกลอน” กับ “แปปลายเต้า”

๗. เชิงกลอน องค์ประกอบของโครงสร้างส่วนที่ยึดติดกับปลาย “เต้า” ทำหน้าที่ปิดปลาย “กลอน” เพื่อไม่ให้กลอนผุ

๘. สะพานหนู องค์ประกอบที่เป็นไม้หรือปูนชิ้นเล็ก ๆ วางทับเหนือ “เชิงกลอน” ทำหน้าที่สอดรับปลายกระเบื้องแผ่นสุดท้ายของชายคา

^{๑๕} ธนิต อยู่โพธิ์, ทฤษฎีในการปรับปรุงรักษาถาวรวัตถุในวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพรการพิมพ์, ๒๕๐๗), หน้า ๑๒.

๘. อกไก่ องค์ประกอบโครงสร้างหลังคาที่ทำหน้าที่เป็น “แป” ตัวหนึ่งซึ่งใช้ร่วมกันของระนาบหลังคาทั้ง ๒ ข้าง ตั้งอยู่ที่ส่วนปลายสุดของโครงหลังคา ทำเป็นไม้ที่เป็นรูปตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน นั่งอยู่บน “ตั้ง”

๑๐. แปลาน ชื่อเรียกองค์ประกอบโครงสร้างหลังคา ที่มีหน้าตัดไม้เป็นรูปสี่เหลี่ยมนั่งอยู่บนบ่า “จันทัน” หรือปลาย “ตุ้กตา”

๑๑. แปงวงชื่อเรียก “แปลาน” ตัวที่ใช้หางของนาคลำยองที่เป็นแบบนาคสะดุ้งยึดเกี่ยวคล้องไว้

๑๒. แปหัวเสา ชื่อเรียก “แป” ของโครงสร้างหลังคาตัวที่อยู่ตรงส่วนปลายเสาหรือปลายผนังอาคาร ทำหน้าที่เป็นบ่าให้ “ช้ออกเสา” หรือ “ช้อเฉลียง”

๑๓. แปปลายเต้า ชื่อเรียก “แปลาน” ตัวสุดท้ายที่วางอยู่บนปลาย “เต้า” เพื่อทำหน้าที่รับปลายกลอนของปีกชายคาด้านล่างสุด

๑๔. เเชิงแป องค์ประกอบโครงสร้างหลังคา ที่ยึดติดกับเสาหรือ “ตุ้กตา” อยู่ในแนวเดียวกับ “แปหัวเสา” โดยทำเป็นแผ่นไม้มีบ่าที่เชิง ทำหน้าที่รับปลายกลอนของคันทันหลังคาชั้นซ้อน

๑๕. บราลี องค์ประกอบตกแต่งชนิดหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นแท่งทรงกลม กลึงเป็นรูปเรียวแหลมประดับเรียงเป็นแนวตลอดบนสันหลังคาอาคาร

๑๖. ฝิเสื่อ ชื่อเรียกปูนปั้นส่วนที่ใช้อุดตอนมุมของพื้นหลังคา บริเวณที่บรรจบกันระหว่าง “ปูนปั้นหลบสันหลังคา” และ “ปูนหลบหลังคาเครื่องลำยอง” ด้วยเหตุที่ปั้นเป็นรูปคล้ายปีกฝิเสื่อ จึงเรียกองค์ประกอบส่วนนี้ว่า “ฝิเสื่อ”

๑๗. หน้าบัน องค์ประกอบหลังคาที่ใช้โอฐหรือไม้ ก่อหรือปิดทับบริเวณส่วนที่เป็นโพรงของโครงจั่วหลังคา เพื่อป้องกันไม่ให้แดดหรือฝนสาดเข้าไปภายในอาคาร

๑๘. กระจังฐานพระ องค์ประกอบประดับตกแต่งอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่คล้าย “คิ้วไม้” ปิดช่องต่อระหว่าง “หน้าบัน” กับ “ราวผึ้ง” หรือ “หน้าบัน” กับ “แผงแรคอสอง” ขณะเดียวกันก็นิยมยกส่วนกลางออกเป็นกระเปาะ เพื่อใช้เป็นฐานรับรูปสลักประธานของหน้าบัน เช่น พระพุทธรูป ครุฑ เป็นต้น

๑๙. แผงแรคอสอง องค์ประกอบที่ทำเป็นแผงกระดานยาวแกะสลักลวดลายติดประดับบริเวณส่วนใต้ของพื้นหน้าบันมุขหน้า แทนการประดับด้วย “ราวผึ้ง”

๒๐. สาหร่าย – ราวผึ้ง องค์ประกอบตกแต่งส่วนที่ประดับอยู่ใต้กระจังฐานพระระหว่าง ๒ ข้างของเสาประธานมุขเด็จหรือมุขโถงชนิดที่ไม่มีปีกนก นิยมทำเป็นแผงไม้แกะสลักหรือปั้นปูนเป็นราวหรือช่อ คล้ายราวผึ้งห้อยอยู่บนคาบของกั้งไม้

๒๑. บังนก ส่วนของผนังด้านสกัดที่ทำหน้าที่อุดช่องว่างระหว่างชั้นลดแต่ละชั้นของหลังคา

๒๒. หน้าอุดปีกนก ชื่อเรียกหน้าบันขนาดเล็ก ส่วนที่ปิดช่องโถงระหว่าง “เสาประธานร่วมใน” กับ “เสาประธานร่วมนอก” มีลักษณะเป็นรูป ๓ เหลี่ยมมุมฉาก

๒๓. ชื่อเรียกหน้าบันขนาดเล็กสุด ส่วนที่ปิดหรืออุดโพรงว่างของช่อง ๓ เหลี่ยมเหนือฝ้าที่รับปีกหลังคาตลับสุดท้าย

๒๔. บัวหัวเสา องค์ประกอบในเชิงตกแต่งปลายของหัวเสา ทั้งที่เป็นเสาลอยและเสาอิง โดยใช้รูปลักษณะของกลีบบัว มาประดิษฐ์ตกแต่ง มีทั้งแบบ “บัวโลและบัวแวง

๒๕. เสาพะไล ชื่อเรียกองค์ประกอบทางโครงสร้าง ที่ตั้งลอยอยู่ภายนอกของด้านข้างอาคาร ทำหน้าที่รับน้ำหนักชายคาตลับสุดท้ายที่ยื่นเลยของผนังออกมา

๒๖. คันทวย องค์ประกอบโครงสร้างที่ยึดติดกับเสาหรือผนัง ทำหน้าที่รับน้ำหนักของปีกชายคาที่ยื่นเลยจากแนวผนังอาคารก่อนถ่ายลงเสาหรือผนังเรือน นิยมแกะสลักหรือหล่อปูนให้อ่อนช้อยเป็นรูปนาค ซึ่งถ้าทำเป็นท่อนไม้ตรง ๆ เรียกว่า ค้ำยัน หรือ ท้าวแขน คันทวนจึงเป็นองค์ประกอบโครงสร้างและองค์ประกอบประดับตกแต่ง

๒๗. ชุ่มประตู – หน้าต่าง องค์ประกอบประดับตกแต่งข้างกรอบของช่องเปิดอาคารที่เป็นประตู – หน้าต่าง เพื่อบ่งบอกความสำคัญของช่องเปิดนั้น นิยมใช้รูปทรงแบบทรงบันแถลง ทรงมณฑป และทรงมงกุฎ

๒๘. ผนังกระเบื้อง องค์ประกอบส่วนหนึ่งของอาคารที่ก่อเป็นขอบกำแพงเตี้ย ๆ เชื่อมต่อระหว่างแนวเสาพะไลหรือเสาระเบียงสำหรับกันคก

๒๙. เสาหัวเม็ด ชื่อเรียกเสาสั้น ๆ ขนาดย่อมประกอบ ๒ ข้างของพระนักษะเบียง บริเวณทางเข้าหรือทางขึ้นของบันได นิยมตกแต่งส่วนหัวเป็นรูปต่าง ๆ หลายลักษณะ เช่น ทรงมณฑป ทรงมณฑป เป็นต้น

๓๐. พลสังข์ ส่วนประกอบที่ทำเป็นขอบผนังเตี้ย ๆ ขนาด ๒ ข้างของบันไดทางขึ้นลงอาคาร ส่วนใหญ่นิยมก่อที่บันได

๓๑. ฐานอาคาร องค์ประกอบสำคัญทางโครงสร้างส่วนฐานเรือน ที่ทำหน้าที่รับน้ำหนักของอาคารทั้งหมด นิยมตกแต่งเป็นรูป ฐานปัทม์ ฐานบัวกลา หรือ ฐานสิงห์ แบบต่าง ๆ ^{๒๐}

^{๒๐} นายวงเดือน ทองเขียว, “ความเชื่อเรื่องบุญและพิธีกรรมเกี่ยวกับอุโบสถของชาวพุทธในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันราชภัฏนครปฐม, ๒๕๔๕).

ส่วนประกอบเหล่านี้เป็นตัวทำให้พระอุโบสถมีความสวยงามทางด้านศิลปจิตรกรรมของช่างไทยที่นิยมการสร้างพระอุโบสถประดับไว้ในศาสนา และทรงคุณค่าในด้านศิลปะอย่างยิ่ง

สรุป พระอุโบสถ คือ ศาสนสถานที่มีความสำคัญสำหรับพระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรม บริเวณรอบพระอุโบสถภายนอกจำเป็นต้องมีเสมาหรือสีมาล้อมรอบเป็นหลักเขต ใบเสมารูปรางคล้ายใบโพธิ์ภายในเสมากำหนดบริเวณเป็นปริมณฑล ทำล้อมสังฆกรรม รูปแบบพระอุโบสถ มีความโดดเด่นทางด้าน พุทธศิลป์ วรรณศิลป์